

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 3

İstanbul — 1985

İSLÂMDA SÖZLÜK ÇALIŞMALARI

Y. Doç. Dr. Cemal MUHTAR

Tarih boyunca sözlüksüz bir topluma rastlamak, hemen hemen mümkün değildir. Her dil, zamanla o kadar değişir ve gelişir ki, aynı soya mensup kişilerin torunları veya aynı soyun kolları, atalarının kullandığı bir çok kelimeyi anlayamaz hale gelir. Onları anlamak için sözlüklere başvurulur. Çoğu zaman bir soyun kolları arasında kelime veya şive farkları bulunur. Hele başka bir dilde araştırma gerekiyorsa sözlüğe olan ihtiyaç kat kat artar. Günümüzde bir İngilizin, Şekspir'i, bir Arabın, câhiliyye devri şiirini veya Kur'ân-ı Kerim'i anlayabilmesi için mutlaka bir sözlüğe başvurması gerekir. Aynı şekilde Türk toplumu da Fuzûlî'yi, Ahmed Hâşim'i, Nef'î'yi, hattâ Yahyâ Kemal'i sözlük yardımı olmaksızın anlamakta zorluk çeker. Medeniyet ilerledikçe sözlüğe olan ihtiyaç daha da artmaktadır. Halbuki ilkel toplumların sözlüğe pek ihtiyaçları yoktu. Bu tür toplumlar, kendilerine yetecek ölçüde ve sayı itibariyle pek az kelimelerle anlaşabiliyorlardı. Ne var ki, insanoğlu, olduğu yerde kalmaz; yeni şeyler, yeni icadlarla karşılaşır; o zamana kadar duymadığı anlam ve kavramları duyar, bilerek veya bilmeyerek yeni yeni kelimeler türetir. Bu kelimeler, zamanla da yerleşir kalır veya kısa bir müddet sonra unutulup gider. Nitekim bugün, geçmiş dönemler araştırıldığında o dönemlerin toplumları tarafından bilinen ve kullanılan pek çok kelimenin unutulduğu görülür. Bu çağın insanı da, atalarınca meçhul olan birçok kelime, deyim ve kavram bilmekte ve kullanmaktadır.

Çoğu zaman aynı toplumun değişik boy ve soyları da, bir şey veya anlam için yaşadıkları çevreye göre birbirinden farklı ifadeler kullanırlar. Meselâ; kemiğe bazı Türk toplulukları *sünük* veya *sümük*; aynaya *gözgü* veya *güzgü*, omuza *çiğim* demişlerdir. Ziraat veya hayvancılıkla uğraşan bir bölge insanların kullandığı birçok terim veya kavram, balıkçılıkla uğraşan sahil toplumları tarafından ya hiç bilinmemekte veya

değişik bir şekilde ifade edilmektedir. Meselâ Hz. Peygamber (S.A.), Ebû Hureyre'den bıçak istemiş ve ona «*Nâvilni's-sikkîn*» demişse de Ebû Hureyre, Rasulullâh'ın ne istediğini bilememiş, yüzüne bakıp durmuştur. Zira «*sikkîn*»in bıçak anlamına geldiğini bilmiyormuş. Rasûlullâh, eli ile işaret edince «*Âl-midyete turîd?*» yani «*midyeyi*» mi istiyorsun? demiş. Demek oluyor ki Arapların birçoğu, bıçağa «*sikkîn*» dediği halde bazıları, ona «*midye*» diyormuş. Böylece eş anlamlar meydana çıkmış oluyor. Bazan bir kelimenin veya bir kavramın zamanla anlamı değişe değişe aslından uzak ve apayrı bir anlam ifade ettiği görülür. Eş anlam veya değişik ifadeler o kadar çoğalır ki, herkes tarafından bunların bilinmesi imkânsız bir hal alır. Böylece bunların toplanıp bir araya getirilmesi ile sözlüğün temeli atılmış olur. Zaman geçtikçe ve toplum geliştikçe kelime hazinesi de türetme veya başka yollarla gelişip zenginleşir. Böylece toplum geliştikçe dil, dil geliştikçe de sözlük gelişir.

Sözlükler bir toplumun kültürel aynalarıdır. Yazdıkları devrelerde toplumların neleri bildiklerini yansıtırlar. Hal böyle olunca günümüzde kullanılan birçok teknik ve ekonomik kelime ve deneyim bizden öncekiler tarafından bilinmediği için sözlüklerine geçmemiştir. Ne var ki eski zamanlara ait sözlükler bugünkü ölçüde düzenli ve geniş olmadıkları için, zamanlarını olduğu gibi yansıtmadıkları da gözden uzak tutulmalıdır. Zira o devrelerde söylenmiş şiri, hutbe ve atasözlerinin birçoğu maaselef bize kadar ulaşmamıştır.

Bir dilde kullanılan kelime sayısı ile o dilin zengin veya fakir olduğuna hükmetmek pek doğru olmaz sanırız. Bir dilin zengin sayılabilmesi için mücerred kavramları, anlam inceliklerini ifade edebilecek kelimelerinin çok olması gerekir. Bu inceliği ifade eden kelimeleri az olan bir dilin diğer kelimeleri çok dahi olsa onun zenginliğinden söz edilemez.

İlk sözlüğün nasıl ve kimin tarafından yazıldığı bilinmemekle beraber, Çinlilerin diğer toplumlardan önce sözlük çalışmalarına başladıkları sanılmaktadır. Milâddan önce XI. yüzyılda *Bavtişi* adında Çinli bir dilcinin kırk bin kelimelelik bir sözlük yazdığı ileri sürülmektedir. *Kuyo Wang* tarafından yazılmış sözlük, milâdî 530 yılında o zamanki usullere göre basılmıştır. Çinlilerin eski sözlüklerinden biri de *Yupien* adını taşımaktadır. *Hushin* tarafından yazılmış ve milâdî 150 yılında basılmış olan *Shwo Wan* adlı eser, Çin ve Japonların temel sözlüğü sayılmaktadır.

Asurluların da sözlüğü Araplardan en az bin yıl önce bildikleri sanılmaktadır. Şöyle ki: Asurbanipal'in köşkünde milâddan önce 668-625 tarihinde kil levhalar üzerinde yazılmış bir sözlük bulunmuştur. Lâtin-

ce de milâddan önce 28 yılında ölen Waru tarafından yazılan *Lingua Latina* adlı sözlüğün bu dildeki ilk sözlük olduğu ileri sürülmektedir¹.

Eski Yunanlıların da sözlük faaliyetine milâddan önce başladıkları ileri sürülmektedir. VIII. yüzyıldan sonra önce İskenderiye’de, daha sonra Roma’da ikamet eden Athansius, 35 eserinden bahsederken bunların sözlük olduğuna işaret etmiştir. Bu sözlüklerin hiç birisi bugün elde mevcut değildir. Ancak Avrupalılar tarafından bastırılmış birçok yazma eser, Yunanlıların sözlüğü bildiklerini göstermektedir. Bu sözlüklerin bir kısmı alfabetik sıraya göre yazılmış genel, bir kısım da özel mahiyette olup Eflâton’un felsefesinde veya Hipokrat’ın eserlerinde geçen kelimelerin açıklamasından ibarettir.

Milâdî IV. yüzyılda yaşayan *Holladius*’un ve *Julias Pollux*’un sözlükleri Yunanların en eski sözlükleri sayılmaktadır². Ancak İmparator Augustus devrinde yaşayan *Valerkus Facus*’un sözlüğü şekil bakımından bugünkü sözlüklere biraz olsun benzemektedir. Bu sözlüğün kısaltılmış şekli, günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Bununla beraber matbaa icad edilinceye kadar batıda ve doğudaki sözlük çalışmalarının eksik ve yetersiz olduğu görülmektedir³.

Araplar ise genellikle göçebe hayatı yaşadıkları ve okur yazar olmadıkları için İslâmiyetin doğuşuna kadar sözlüğe pek ihtiyaç duymamışlardır. İslâmiyetin temel kitabı olan Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber’in hadis-i şeriflerinde Kureyş lehçesi hâkim ise de, o zamanki Araplar arasında bile asıl anlamından kayarak başka anlamlar ifade eden «*salât, Zekât, savm, mü’min, muhsin, kâfir, münâfık ve fâsık*» gibi dîni, yeni kurulmuş İslâm devletinde «*halife, âmîl, vâlî, kâid, cizye, harâc, divân, mevâlî ve ehlu’z-zimme*» gibi idâri askerî ve mâlî birçok deyim ve kavramlarla karşı karşıya gelinmiş, bunların anlaşılmasında tereddüde düşülmüştür. Nitekim Hz. Ömer (öl. 22/644), Hz. Ali (öl. 40/661) ve Abdullâh ibn Abbâs (öl. 68/687) gibi Arap dilinin inceliklerine vâkıf zâtların bile Hz. Peygamber’in kullandığı bazı kelimeleri anlamakta güçlük çektikleri olmuş, bu sebeptendir ki Hz. Ali, bir gün Hz. Peygamber’e: «Ey Allah’ın elçisi, biz bir babanın çocukları olduğumuz

- 1 Corci Zeydân, *Târihu âdâbi'l-luğati'l-arabiyye*, Beyrut tarihsiz, C. II, s. 617.
- 2 Bu sözlük Arapların meşhur dilcisi İbn Side (öl. 468/1066)nin el-Muhassas adlı sözlüğü gibi belli konulara göre tasnif edilmiştir.
- 3 *Britannica Encycl.* VII : 179-193; *Le Grand Encycl.* XV : 479/1.

halde sen, Araplarla, bizim birçoğunu anlayamadığımız bir dille konuşuyorsun.» demiştir⁴.

Müslümanlar, Kurân-ı Kerim'i ve Hz. Peygamber'in hadis-i şeriflerini iyice anlamak için bunlarda bulunan birçok kelimeyi öğrenmek gereğini duymuşlar; bu kelimelerin hangi anlamda kullanıldığında tereddüt hâsıl olunca Arap şiiri veya diğer edebî metinlerden şâhid göstererek manâyı çözebilmişlerdir. Böylece Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şerifler yanlış anlamaktan korunmuştur⁵.

Müslümanlar önce kelimelerle, daha sonra da dil bilgisi ile başlangıçta sırf dinî gayelerle ilgilenmişlerdir. Abdullâh ibn Abbâs'ın *Kitâbu ğarîbi'l-Kur'ân* adlı eseri Arap dilinde ilk sözlük kabul edilmiştir⁶. Gerek ezberlemiş olduğu pekçok Arap şiiri, hutbe ve atasözleri, gerekse Arap dilinin inceliklerine vukûfu İbn Abbâs'ı bu alanda otorite kılmış yazmış olduğu bu eser Arap dilindeki sözlüklerin nüvesini teşkil etmiştir.

Zamanla yeni dinin bayrağı altına giren Arap kabilelerinin kelimeleri ve eş anlamlarını öğrenebilmesi gayesiyle adı geçen sözlüğün yanı sıra başta el-Asma'î (öl. 122/739)⁷ olmak üzere es-Se'âlibî (öl. 429/1037)⁸ ve İbn Sîde (öl. 458/1066)⁹ gibi bazı dilciler yazdıkları sözlüklerde hurma, asma ağacı, deve, at, yağmur, silâh, zıt anlamlar ve insan yaratılışı gibi küçük, sınırlı ve özel konularla işe başlamışlar, hurma veya asma ağacından bahsederken onun karakteri, ekimi, ilâçlanması veya bakımı değil de türlerinin adları, dalları ve onunla ilgili isim ve fiillerden bahsetmişlerdir. Arapçada sistematik ve geniş kapsamlı sözlüklere ise

- 4 İbnu'l-Esir, *en-Nihâye fi ğaribi'l-hadis ve'l-eser*, Kahire 1322, I: 3.
- 5 et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân fi tefsiri'l Kur'ân*, Mısır 1321, XVII: 129; Goldziher, İgnatz, *Mezâhibu't-tefsiri'l-İslâmi* (çev: Abdu'l-Halim en-Neccâr el-Bağdâdi), Kahire (1374/1951, s. 89-90.
- 6 Bu eser Salâh el-Muneccid tarafından Beyrut'ta basılmıştır.
- 7 Büyük bir dilci olan Abdulmelik b. Kureyb el-Asma'î'nin el-İbil, el-Azdâd, el-Hayl gibi dilde birçok eseri vardır.
- 8 Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî en-Neysâbüri, edebiyatçı, şair, yazar ve dilcidir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Sihru'l-belâğa ve sirru'l-berâ'a*, *Yetimetu'd-dehr fi me-hâsini ehli'l-'asr*, *Simâru'l-kulûb*, *fi'l-muzâf ve'l-mensûb*, *Ehâsinu'il-mehâsin*, *İcâzu'l-icâz ve Cevâhiru'l-hikem* (bkz. Bağdath İsmail Paşa, *Hediiyetu'l-ârifin esmâu'l-muellifin ve âsâru'l-mu-sannifin*, İstanbul 1951-1955, I: 625).

hicretin ikinci (Milâdî sekizinci) yüzyılında el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî (öl. 175/791 ?)'nin Kitâbu'l-'ayn adlı sözlüğü ile girilmiştir¹⁰.

Arap olmayan bazı milletlerin İslâm dinini kabul etmeleri ile Arapların yanısıra bu milletler de Kur'ân-ı Kerim'i, hadis-i şerifleri ve diğer dinî kaynakları anlamak gayesiyle sözlük faaliyetine girişmişlerdir.

IX, yüzyıldan beri kitleler halinde İslâmiyet'e giren Türkler de Kur'ân-ı Kerim, hadis-i şerif ve diğer dinî kitapların Arapça olması sebebiyle bu kitaplarda yazılanları okuyup anlayabilmeleri için Arap diline eğilmişler, ona büyük önem vererek bu dilde yazılmış dinî eserlerden de yararlanmak sûretiyle Türkçe, hattâ Arapça birçok eser yazmışlardır. Gerçek şudur ki, Araplar arasında kendi dillerini inceleyip toplamaya lüzum görenler az olmuştur. Bu işi daha çok üzerine alanlar yabancı unsurlar (el-Mevâlî) olmuştur. Bu maksatla Basra, Bağdat ve Yemen'de Arap kabileleri arasında dolaşarak çöllerde uzun yolculuklara katlananlar oluyordu¹¹. Nitekim Arap dilinin en değerli sözlüklerinden biri sayılan «eş-Sihâh»'ın yazarı el-Cevherî (öl. 393/1001)¹², «Divânu'l-edeb» adlı sözlüğün yazarı el-Fârâbî (öl. 350/961)¹³, Arapçada edebî nesrin gelişmesinde büyük rolü olan büyük edîb İbrâhîm es-Sûlî (öl. 243/857)¹⁴, ve büyük edebiyatçı Ebû Bekr es-Sûlî (öl. 335/946)¹⁵ faziletli, Türk asıllı âlimlerdir. Aynı şekilde «el-Bâri» adlı sözlüğün yazarı el-

- 9 Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Sîde'nin el-Muhassas ve el-Muhkem adlı sözlükleri meşhurdur. Ayrıca Arap şâirlerinden Ebû Temmâm (öl. 231/845)'in Divânu'l-hamâse adlı eserini şerhetmiştir (bkz. Kâtib Çelebi, Keşfu'z-zunûn, İstanbul 1971-1972, I: 12; Serkis, Yusuf İlyâs, Mu'cemu'l-matbûâtî'l-arabiyye, Mısır 1346/1928, I: 124-125).
- 10 Arûz ilminin mücidi olan el-Halâl, meşhur Arap gramercisi Sibeveyh'in bu alanda hocasıdır. Arap müziğinde de geniş bilgiye sahiptir (bkz. İbnu'n-Nedîm, el-Fihrist, Beyrut 1964, s. 43.).
- 11 es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân, Beğyetu'l-Vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyin ve'n-muhât (tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Kahire 1384/1964, I: 437, 447 ve 519; İbnu'n-Nedîm, age. s. 43, 44.
- 12 Türk asıllı olan Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, Neysâbûr da ikamet etmiş ve orada vefat etmiştir. Şerhu Edebi'l-kâtib, Kitâbu beyâni'l-irâb, Kânûnu Kitâbi'l-'arûz ve Mukaddimetu'n-nahv eserlerinden birkaçıdır.
- 13 Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî el-Hanefî, Yemen'e gidip Zebid kasabasında bir müddet ikâmet etmiş, Divânu'l-edeb adlı eserini orada yazmıştır. Edebu'l-kâtib adında bir eseri daha vardır (bkz. Hediyyetu'l-ârifin, I: 199; Buğyetu'l-vu'ât, I: 437).
- 14 el-Hamevî, Yâkût, Mu'cemu'l-Udebâ', Kahire 1355/1936, I: 164-168.
- 15 Mu'cemu'l-udebâ', I: 483.

Kâli (öl. 356/966)¹⁶ ve «Esâsu'l-Belâğa» adlı sözlüğün yazarı es-Zemahşerî (öl. 538/1144)¹⁷ de Arap ve İslâm kültürüne değerli sözlükleriyle hizmet eden Türk asıllı dilcilerdir.

Dil ve edebiyatın yanısıra, ilmin her sahasında Arapça eserler yazan Türk yazarlar görülmektedir. Mantık, felsefe ve siyâsî ilimlerde İslâm âleminin kendisi ile öğündüğü Ebû Nasr el-Fârâbî (öl. 339/950) gibi sayısız bilginler eserlerini Arap dili ile yazmış öz türklere aittir. Bu arada Arapça-Türkçe sözlük faaliyeti de yine dinî gayelerle başlamış oldu. İbn Melek'in (öl. 821/1418'den sonra)¹⁸ 795/1392 yılında kaleme aldığı tahmin edilen manzûm *Ferişte oğlu lugatı* başta olmak üzere, Abdulmecîd b. Ferište (öl. 864/1460)¹⁹ veya 874/1469²⁰)²¹'nin 854/1450'de yazdığı «Lugat-ı Kânûn-ı ilâhî»'si ve Bosna'lı Ebu'l-Fazl Muhammed b.

- 16 Ebû Ali İsmâil b. el-Kâsım el-Kâli 359/966'da Kurtuba'da vefat etmiştir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *en-Nevâdir*, *Kitâbu'l-maksûr ve'l-memdüd*, *Kitâbu'l-ibîl* ve *Kitâbu fe'altu ve ef'altu* (bkz. ez-Zubeyri, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn* (tahk. Muhammed Ebu'l-Fazl), 1373/1954 y.y. s. 202-205).
- 17 Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, tefsir, kelâm, nahv ve edebî sanatlar gibi bir çok alanda geniş bilgiye sahip bir zâttir. Harezmi'ye bağlı Curcân'da vefat etmiştir. Birçok eseri vardır. *Divânü'l-edeb* adlı eseri Kıpçakça'da yazılmış en eski sözlük sayılır. *Rebi'u'l-ibrâr* ve *nusûsu'l-ahbâr*, *el-Fâik fi ğaribi'l-hadis*, *el-Mufassal fi san'ati'l-i'râb* ve *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzil* Arapça eserlerinden bir kaçındır (bkz. el-Hamevi, Yâkut, *İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, Mısır 1923-30, VII: 147; el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Abdurrahmân b. Muhammed Nuzhetu'l-elibbâ' fi tabakâti'l-udebâ', Kahire 1294, s. 469).
- 18 Abdullatif b. İzziddin Abdilaziz b. Eminiddin el-Kirmâni en-Rûmi, Hanefî fıkıhçılarından olup birçok ilimde bilgi sahibi olduğu halde ulûm-i şer'iyyede ihtisas sahibi idi. Bazan İbn Melek, bazan da Ferište oğlu nâmıyla tanınırdı. Tire'de doğup orada vefat eden İbn Melek'in *Mebâriku'l-ozhâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr*, *Şerhu Mecmei'l-bahreyn*, *Şerhu'l-Menr*, *Şerhu'l-Vikâye* ve *Bedru'l-vâ'izin ve zuhru'l-âbidîn* adlı eserleri vardır.
- 19 İshâk Efendi, *Kâşifu'l-esrâr ve dâfi'u'l-esşr*, y.y.t.y. s. 156.
- 20 İslâm Ansiklopedisi, VII:652; Meydan Larus, IV:689.
- 21 İbn Melek'in oğlu olan Abdulmecid b. Abdillatif b. Ferište, Hanefî limlerinden olup Tire'de yetişmiş, daha sonra ehl-i sünnet inancına ters düşen Hurûfilik tarikatına intisab etmiştir. *Aşknâme*, *Âhîretnâme* eserlerinin yazarıdır. Ayrıca *Hâbnâme* ve *Hidâyetnâme* adlı Farsça eserleri de Türkçeye çevrilmiştir.

Ahmed er-Rûmî²² tarafından 1033/1624 tarihinde yazılmış «Subha-i Sıb» yân» adlı manzûm eser Arapça-Türkçe sözlüklerin öncüsü sayılmaktadır.

Arap diline olan bu ilgi, hilâfetin Türklere geçmesinden sonra büyük ölçüde artmış ve 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisât Kanunu'nun yürürlüğe girişine kadar sürmüştür.

Selçuklulardan sonra kurulan Beylikler devrinde din dili olan Arapça'ya çok önem verilerek Kur'ân-ı Kerîm tercümesi yapılmış, önce kısa sûrelerin tercümesi veya açıklaması cihetine gidilmiştir. 731/1330'da Ankaralı Mustafa b. Muhammed adında bir zât tarafından Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşa (öl. 759/1357) için «Tebâreke» sûresinin tefsiri²³ ve bir başka «Tebâreke» tefsiri 825/1422'de istinsâh edilmiş ve İshak Bey b. Murad Bey namına yazılmıştır²⁴. Fâtîha, İhlâs²⁵ ve Tebâreke gibi kısa sûrelerin tefsirinin çok daha eski tarihli başka nüshalarına, yazma eserlerin bulunduğu kütüphanelerde çokça raslamak mümkündür. Türkçe yazılan büyük tefsirler ise Osmanlı egemenliği devrine aittir.

NETİCE

Çok eski zamanlardan beri sözlüğe ihtiyaç duyulmuş, toplumlar ilerledikçe bu ihtiyaç daha da artmıştır. İlk sözlüğün ne zaman ve kimin tarafından yazıldığı belli değilse de Çinlilerin, Japonların, Âsûrîlerin ve Yunanlıların çok eski asırlarda bu tür girişimlerde buldukları sanılmaktadır. İslâm âleminde ise ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm'i, hadis-i şerifleri ve dini kaynakları anlamak için teşebbüslere girişilmiştir. İslâm'da bu çalışmanın temeli İbn Abbâs tarafından Kitâbu Ğarîbi'l-Kur'ân adlı eseriyle atılmış oluyor. Adından da anlaşıldığı gibi İbn Abbâs, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ve anlaşılmayan kelimelerin manâlarını bu eserinde açıklamış bulunuyor. Daha sonra bitki, at, deve ve zıt anlamlar gibi sınırlı sahalarda sözlükler yazılmıştır. Bilâhere el-Halîl b. Ah-

22 Muhammed Necib, *Hediyetu'l-ihvân şerhu Subha-i sıbyân*, İstanbul 1308, s. 17.

23 Bu nüsha İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kitaplığında 45 no'da kayıtlıdır.

24 Bu tefsirin bir nüshası Burdur Kitaplığı 1254 no'da kayıtlıdır.

25 Bu tefsirin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kitaplığında 91 no'da kayıtlıdır.

med el-Ferâhidî tarafından hazırlanan Kitâbu'l-'ayn adlı eser, Arap ve İslâm âleminin ilk sistematik sözlüğü sayılmaktadır.

Türkler İslâm dinini kabul ettikten sonra dinî gayelerle Arap diline ve sözlüklere eğilmişler ve bu saahda çok değerli Türk asıllı dilci günümüze kadar önemini koruyan Arapça sözlükler yazmışlardır. Selçuklular devrinden itibaren dinî gayelerle küçük Arapça-Türkçe sözlükler yazılmıştır. Son asırlarda Fîrûzâbâdî (öl. 816/1413)'nin el-Kâmûsü'l-Muhît adlı sözlüğünü Türkçeye çeviren Âsım Efendi'yi, Ahterî Kebîr adlı Arapça-Türkçe sözlüğünü derleyen ve Türkçeye çeviren Afyonkarahisar'lı Ahterî Mustafa Efendi'yi, Cevâhkiru'l-Kelimât'ın yazarı Şems'i ve Bâbüsil-vâsit'in yazarı Merkezâde Ahmed Efendi'yi rahmetle anmak yerinde olur.